

SAPNIEM TE NEBIJA VIETAS

Aija Priedīte, *Dr. phil.*

Tā kā šis *Akadēmiskās Dzīves* numurs ir veltīts galvenokārt trimdas un diasporas jaunatļūmjiem, šeit iederas Ilzes Bērziņas atmiņu apkopojuma (2019) *Happy Girl: Rīga 1995 ērkšķi paradīzē* (Rīga: Albert Street Press) apskats. Spriežot pēc grāmatas teksta informācijas, autore dzimusi 1942. gadā Latvijā. Kopā ar vecākiem un jaunpiedzimušo brālīti 1944. gada rudenī devusies bēgļu gaitās uz Vāciju. Vēlāk nonākusi Kanādā, kur studējusi mākslu, un, kā tekstā itin bieži tiek uzsvērts, sevi uzskata par mākslinieci. 1995. gada septembrī viņa, draugiem un radiem par lielu pārsteigumu un neskatoties uz masīviem brīdinājumiem, pārceļas uz dzīvi Latvijā. Par šo dzīves posmu ir I. Bērziņas grāmata, un, spriežot pēc norādēm tekstā, tā balstās uz dienasgrāmatas piezīmēm.

Stāstījuma problēma sākas jau ar ceļojuma mērķi – Latviju. I. Bērziņa **nebrauc** uz 90. gadu postpadomju Latviju, kur notiek cīņa starp padomju laika politisko un sociālo mantojumu, ieskaitot plānsaimniecību, un Rietumu pasaules atzītām demokrātiskām vērtībām, ieskaitot nāvēssoda atcelšanu, cilvēktiesības, minoritāšu tiesības un tirgus ekonomiku. Papildus šajā laikā notiek daudziem Latvijas iedzīvotājiem neizprotamais privatizācijas process, ko veikli indivīdi noved līdz pat prihvātizācijai. Tas ir mežonīgs pretstatījumu laiks, kad Latvijai īsā laikā jāpanāk tas, kam Rietumu pasaulē bija doti 50 pēckara gadi. (Ja kādam šie 90. gadi ir aizmirsušies, iesaku palasīt Arno Jundzes romānu *Sarkanais dzīvsudrabs*.) Šo laiku katrs Latvijā izprot pēc savām zināšanām, to katrs interpretē citādi un piemēro savām izdzīvošanas spējām un personiskajām vajadzībām. Katrs ir nodarbināts pats ar sevi un vēlas vai mēģina iekāpt šajās laika pārmaiņās, un te neatliek laika, ko veltīt I. Bērziņai.

Taču I. Bērziņa **brauc** uz sapņu paradīzi, ko labi raksturo pāris citātu no grāmatas:

Manai mātei Bēķi (mātes dzimtas mājas Kurzemē pie Talsiem – A. P.) bija mīlestība, un, man augot, viņa šajā mīlestībā ar mani dalījās. Tur bija viss labākais, kas vien laukos varēja būt – ziedošas pļavas, stārķi, stirnas, lapsas, kas mīta īpašumā esošajā mežā, zirga vilkti rati vasarā un ragavas ziemā, brīvdienas, jautrība, viens otru un zemi mīlošu cilvēku laime. (94)

Bēķi bija mana rožu ieskaudā sapņu mājiņa, kurā es dzīvošu ar visiem saviem sapņu dzīvniekiem. Kā īsta darbaļaužu Bridžita Bardo ar plīvojošiem blondiem matiem un apburošu smaīdu, es iztēlojos sevi kopā ar manu labirdīgo suņu kompāniju skraidām cauri liepu alejām un pāri ziedu pilnām pļavām, rotaļīgi cenšoties panākt kādu lapsu vai zaķi. (27)

Naktīs es bieži sapņoju, kā es Bēķos stāigāju pa pļavu. Man galvā puķu vainadziņš, Hepija (Ilzes suns – A. P.) priecīgi rikšo pa priekšu, bet kucēniņš klunkurē nopakaļus. (163)

I. Bērziņai 1995. gadā ir apmēram 53 gadi, tātad viņa ir nobriedusi sieviete, taču uzvedas kā jauna meitene, uz ko norāda arī grāmatas nosaukums *Happy Girl* (laimīga meitene). Viņa dzīvo savas jaunības bohēmas garā, ar ko viņa 90. gadu nervozajā Latvijā ik uz soļa nonāk konfliktā ar ārpusauli. Jau sākot ar apģērbu, Ilzes uzsvērtie leģingi un botas nepiederēja pie 90. gadu “Rīgas modes” nobriedušām sievietēm. Un tieši atskārsme, ka viņa vairs nav jauna meitene, viņu noved pie nervu sabrukuma un atgriešanās Kanādā, kad viņai pēkšņi ausīs džinkst kāda drauga–vīrieša balss, kas saka “jūs, sievietes, esat kā puķes, kas zaudējušas savu plaukumu” (266). Rūpju nomāktajā 90. gadu Latvijā nevarēja dzīvot bezbēdīgu prieka dzīvi, kādu iztēlojās Ilze.

Ar dzīvokļa meklēšanu Ilzei galīgi neveicas, viņa maldās pa Rīgu no viena krāpnieka

vai izsūcēja pie otra. Toties ar darbu viņai veicas tīri labi. Viņa Mākslas akadēmijā māca franču valodu un Augstākajā tiesā angļu valodu. Taču par saviem studentiem un priekšniekiem neviena laba vārda. Īpaši Augstāko tiesu viņa attēlo kā bezdarbībā, korupcijā un alkoholā grimstošu iestādi, arī daudzkārtējā saskarsme ar policiju vairāk atgādina pseidodarbību nekā problēmu risināšanu. Bēdu stāsts ir arī mēģinājumi atgūt Bēkus, kur iemitinājušies vietējie iedzīvotāji un degvielas kontrabandas tirgotāji.

Ir jau arī dažas amizantas vietas, piem., kad viņa agrā rītā kārtīgā lietū iet pagalmā “čurināt” suni un aizcērtas dzīvokļa durvis vai arī kad aizbēdzis suns viņu pēc trim dienām gaida pie pieturas, un tad vēl bēdīgais gabals par kucēnu sagaidīšanu Jāņos un to slīcināšanu. Traģikomiski ir arī I. Bērziņas apraksti par saskarsmi ar ārstiem. Vēl viena amizanta epizode, kas norāda uz autorei sapņaino naitātāti, – viņa nesaprot latviešu valodas sarunvalodas un žargona izteicienus, piem.: “Man jāaiziet uz havaju.” Viņa domā par Havaju salām un tikai pēc laba laika saprot, kas domāts, secinādama:

Es biju apmulsusi. Es domāju, ka visu, kas man jāzina par Latviju, es biju uzzinājusi sestdienas skolā. Taču tā nebija viss. (129)

Sestdienas skolā nemāca reālo dzīvi un sarunvalodu. I. Bērziņai, kā vairumam, kas auguši un dzīvojuši demokrātiskās valstīs, uzkrītoša ir 90. gadu nepieņemamā attieksme pret sievietēm, seksuālā uzmākšanās, prasība un necieņa, it īpaši, ja baudīts alkohols. Krāšņākais piemērs no grāmatas:

Indra ieskrēja mājā no govju slaukšanas .. Tai pat laikā viņas vecis ar savu čomu pētīja šņabja pudeļu dibenus un nolēma, ka ir izsalkuši.

“Ēst!” viņi auroja. “Gribam ēst!”

Indra ieskrēja pieliekamajā kambarī. Laimoņa čoms tikko kā bija atbrīvojies no savas sievietes .. Viņš bija Skaidrīti izmetis. Izspēris viņu laukā. Izlicis. Guntis lielījās, kā viņš bija padzinis savu jauno, skaisto otro sievu. Lemesls bija mulķīgs un sīks – viņa gribēja, lai viņš kaut ko izdara.

“Tieši tāpat, kā ar suņiem,” Guntis skaidroja.

“Viņām jāparāda, kurš te ir galvenais.” (260)

Daudzas epizodes patiešām labi atspoguļo 90. gadus, un, tos atceroties, ieskaitot kriminālā Ivana Haritonova tiesāšanu, varam tikai priecāties, ka tie laiki ir garām un kā Latvija ir izmainījies pa šiem gadiem. Visam stāstījuma cauri vijas arī Ilzes vientulības sajūta, ka viņa nekur nevar kļūt par savējo. Draudzības ir virspusējas, iekļūt iekšējā lokā nav iespējams. Tas ir interesants novērojums – latvieši negrib sev laist tuvāk klāt nevienu no ārpusēs, tas manāms arī padomju laika latviešu literatūrā. Ilze Indrāne, Harijs Gulbis, Albert Bels u. c. tekstus raksta latviskā kodā, un, ja mēģini to tulkot, vajadzīga otra grāmata komentāriem. I. Bērziņa labi jūtas restorānā *Osiris*, kas kļūst par viņas otro mājvietu, un ASV vēstniecības ballītēs, taču tā nav Latvija un Latvijas sabiedrība.

Dīvains šķiet vārda “ekspatriants” lietojums, runājot par trimdiniekiem Latvijā, un nav īsti saprotams, vai tas ir pašas I. Bērziņas lietojums vai tulkotāja.¹ Runājot par valodu, nepieņemama ir arī autore/tulkotāja prakse tekstu piesvaidīt ar angļu un franču valodas vārdiem un teikumiem, tiem nesniedzot tulkojumu latviešu valodā. I. Bērziņa uztraucas par krievu valodas lietojuma praksi Latvijā, bet pati rikojas tāpat. Interesanti, ka viņa, tāpat kā daudzi ārzemnieki, kas iemācījušies latviski, uzsver trīs tipiski latviskus teicienus Latvijā: normāli, neņem galvā un – nu, nu, nu.

Tulkotāja un neesošā korektora dārziņā jāmet akmens par nepareizu vārdu rakstību, piem.: Dieters, Dītera vietā (14), Ivana Trampa, Ivankas vietā (22), Prosts, Prusta vietā (186). Tāpat lietots jauns “interesants” vēstnieka apzīmējums – vēstnesis (236).

¹ Par ekspatriantiem tiek dēvēti izglītoti cilvēki, kas dodas strādāt vai studēt ārzemēs, lai uzlabotu savas profesionālās iemaņas vai gūtu atšķirīgu pieredzi. Turpretim cilvēki, kuri ir spiesti pamest savu dzimto valsti grūtu dzīves vai darba apstākļu dēļ, tiek saukti par migrantiem. Tādējādi ekspatrianti parasti ir augsti kvalificētas personas, kas ieguvušas vismaz augstāko izglītību un pārceļas dzīvot, strādāt vai studēt uz citu valsti uz vismaz sešiem mēnešiem. Pieejams: <http://providus.lv/article/petijums-ekspatrianti-latvija>.

Lai gan I. Bērziņa dzīvo savā sapņū Latvijā, kuras nav, gluži nezinoša par notikumiem Latvijā arī viņa nav, zina ļoti labi, kā rīkojusies okupācijas vara. Taču, pieminot faktus, vajadzētu tos pārbaudīt arī subjektīvā atmiņu apkopojumā. Citādi tiek izplatīti un pavairoti mīti. Piem., grāmatā tiek vairākkārt minēts, ka Rīgas etniskajā sastāvā padomju laikā bija 75% krievu. Lai gan rusifikācija daudzās jomās bija dramatiska, šie procenti neatbilst patiesībai (cita lieta – valodas lietojums).

Rīgas iedzīvotāju etniskais sastāvs 1989.–2016. gadā². Tautība (tūkst. cilv.), īpatsvars kopskaitā (procentos)

Tautība	1989	2000	2016	1989	2000	2016
Latvieši	332	313	296	36,5	41,0	46,2
Krievi	431	335	241	47,3	43,9	37,7
Baltkrievi	44	36	25	4,8	4,7	3,9
Ukraiņi	44	32	22	4,8	4,2	3,5
Poļi	17	16	12	1,8	2,1	1,8
Lietuvieši	7	7	5	0,8	0,9	0,8
Ebreji	19	8	1,1	2,1	1,1	0,2
Čigāni	1,1	1,2	0,8	0,1	0,2	0,1
Igauņi	1,2	1,0	0,7	0,1	0,1	0,1
Vācieši	1,1	1,1	1,1	0,1	0,1	0,2
Citas taut.	15	14	33	1,6	1,7	5,5

Arī publicējot savas atmiņas no dienasgrāmatas pierakstiem, ir vajadzīgs literārais redaktors, kas padarītu tekstu lasītājiem draudzīgāku. Visai grāmatai cauri vijas rupji vispārinājumi, arī pārspilējumi un atkārtojumi, kas nokaitina lasītāju. Tikai daži piemēri:

Privilēģiju tikt pie dzīvokļa parasti bija jāizpelnās. Visaugstāk vērtēta bija ziņošana par kaimiņiem vai kādu citu. (85)

Amerikāņu klātbūtne ir jūtama pilnīgi visur. (93)

Vislabāk uzkalpoties varēja, ziņojot par kādu. [...] Iespējas uzkalpoties bija nebeidzamas, un ziņot par kādu bija visīsākais un visdrošākais ceļš uz labklājību. (105)

Bija skaidri zināms, ka kukuļošana ir vispārpieņemta lieta visos dzīves ceļos, taču nekur tā nav tik izplatīta kā tiesu iestādēs. (113)

Rīgas centrā joprojām lielākoties mīt krievu proletariāts, kas sēž apakšbiksēs un lokšņabi. (129)

Uz trim ģimenēm bija viena virtuve un viena vannas istaba. Un šiem latviešiem vēl paveicās. Ja viņi protestēja, viņiem tūdaļ pat tika izsniegta vienvirziena biļete uz Sibīriju. Visus, par kuriem bija zināms vai arī bija aizdomas, ka viņi ir lojāli Latvijai, deportēja kopā ar visu ģimeni. (201)

Tāpat, ja piemin skaitļus un datumus, tos vajadzētu pārbaudīt. Pavisam dīvains šķiet šāds pieraksts:

Trešā, pēdējā lielākā deportācija notika Staļina valdīšanas pēdējos gados – 1949. gada nogalē. [...] Ap sešdesmit tūkstošiem cilvēku tika izsūtīts uz dažādām piespiedu darba nometnēm. (159)

Protams, “pēdējie valdīšanas gadi” ir relatīvs jēdziens, Staļins mira 1953. gadā, taču kur autore ir ņēmusi, ka šī ir trešā lielākā deportācija (vēsturē runā par divām masveida deportācijām), nevar arī 25. martu apzīmēt par gada nogali. Par skaitļiem – avotos ir runa par 42 000.

Taču grāmata ir kā atraktīvs papildinājums Maijas Krūmiņas pētījumam (sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā) un apstiprina M. Krūmiņas tēzes par trimdnieku atgriešanos zaudētajā paradīzē:

Turklāt aktualizējās jautājums – kas ir tā vieta, ko šie cilvēki uzskatīja par savām mājām? Vai tā ir konkrētā ģeogrāfiskā vieta/valsts jeb ideāltēls, kurā nav iespējams atgriezties?

Raksta pamatā ir pieņēmums, ka pastarpinātas atbildes uz iepriekš minētajiem jautājumiem iespējams iegūt, aplūkojot trimdas (pēc 1991. gada – diasporas) latviešu dzimtenes apciemojumu pieredzi, īpašu uzmanību vēršot uz pirmo viesošanās Latvijā, jo bieži vien tieši tā izgaismoja sadursmi starp

² Avots: CSP datubāze, tabula *Pastāvīgo iedzīvotāju etniskais sastāvs reģionos un republikas pilsētās* (ISG 191) un autoru aprēķins. Pieejams: https://www.apgads.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Tautas_ataudze/talsai_08_Zvidrins_.pdf.

*iedomāto/iztēloto Latvijas tēlu un realitāti, bet vienlaikus atspoguļoja arī to, ka daļai trimdinieku, neraugoties uz ilgajiem svešumā pavadītajiem gadiem, Latvija joprojām iemieso vienīgās un īstās mājas.*³

Un tas ir tieši I. Bērziņas gadījums, viņa meklē savas vienīgās un īstās mājas Latvijā, taču tās ir sapņu mājas, kuru īstenībā nav. Kad viņa to saprot, viņu māc bailes un izmisums un viņa atgriežas savās reālajās īstajās mājās Kanādā, savā mākslā un drošībā.

Grāmata katram, kas pavadījis 90. gadus Latvijā, uzjundī pagātņi un liek atcerēties traku laiku un pakavēties šajās atmiņās vairākas dienas, taču tiem, kas šo laiku nav paši piedzīvojuši, tā sniedz greizu informāciju ar daudzajiem vispārinājumiem un padomju laika un neatkarības laika attēlojuma sajaukumu. Kā jau iepriekš minēts, tā nenoliedzami ir saistošs pētniecības objekts gan mutvārdu vēstures pētniekiem, gan arī sociologiem, sociālantropologiem un psihologiem.

³ To, ka Latvijas apciemošanas stāstos lielai daļai vecākās paaudzes trimdinieku Latvijas tēls jeb jēdziens nav tāpatīgs ar šīsdienas ģeogrāfisko Latviju un tās sociālo, politisko un kultūras kārtību, norādījusi socioloģe Baiba Bela (Bela 1997, 129).